

Tevbe Sûresinin 122. Âyetinin Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar

 ZEYNEL ABİDİN AYDIN^a

Geliş Tarihi: 29.05.2020 | Kabul Tarihi: 20.08.2020

Öz: Tevbe sûresinin 122. âyeti, hakkındaki rivayetlerin çokluğu ve teâruzundan dolayı sahâbe devrinden itibaren tartışmalara konu olmuş bir vahiy dilimidir. Ülkemizde kaleme alınan meal-lerden birkaç tanesine bakılması bu farklılıkların görülmesi için yeterlidir. İhtilafın en önemli kaynağının âyet içerisinde iki defa geçen '?????' fiiline verilen anlamlar olduğu görülmektedir. '?????' fiiline verilen manalara göre âyetin içeriği şekillenmekte ve farklılaşmaktadır. Ancak âyetin tek bir manasının olduğu ve müminlere bir şey söylediği var sayıldığında bu tartışmalar içerisinde doğru anlamın tespit edilmesi önem arz etmektedir. Makalemizde erken dönem tefsirlerinden başlanılmak üzere nakledilen rivâyetlerin âyetin bağlamıyla uyumlu olup olmadığı analiz edilecek ve doğru manaya ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sembol, metafor, felsefe, İhvân-ı Safa, metafizik.

^a Bolu AİBÜ, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
aydinzeinelabidin@hotmail.com

Some Thoughts on the Tafsir of 122nd Verse of Surat al-Tawba

Abstract: The 122nd verse of the Surat al-Tawba is a revelation that has been the subject of controversy since the time of the Companions due to the multitude of narrations and the contradiction. Looking at a few of the translations written in our country is enough to see these differences. It is seen that the most important source of the conflict is the meanings given to the verb 'na-fa-ra', which is mentioned twice in the verse. The content of the verse is shaped and differentiated according to the meanings given to the verb 'na-fa-ra'. However, assuming the verse has a single meaning and saying something to believers, it is important to determine the correct meaning from these discussions. In our study, we will analyze whether the narrations are compatible with the context of the verse starting from the early tafsirs and try to reach the correct meaning.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Surat al-Tawba, science expedition, war expedition.

Giriş

Tevbe sûresinin 122. âyetinin, ülkemizde kaleme alınmış meâllerde birbirinden farklı anlamlandırılmış olması uzun yıllardır dikkatimizi çeken bir konudur. Buradaki farklılığın daha çok âyet içerisinde geçen 'نَفَرَ' fiiline verilen anlam-lar-dan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 'نَفَرَ' fiiline verilen anlam/lar devamındaki cümlelerin nasıl manalandırılacağını da ekilemekte ve tercih edilen manaya göre ortaya farklı değerlendirmeler çıkmaktadır.

Tevbe sûresinin 122. âyetinde Yüce Allah'ın mü'minler için uygun görmediği sefer, savaş yolculuğu mudur yoksa ilim yolculuğu mudur? Dinde tefakküh etmesi istenen kimseler sefere çıkacak olanlar mıdır yoksa geride kalacak olanlar mıdır? Bu sorulara verilen cevaplar, âyetle ilgili ihtilafların ana noktasını oluşturmaktadır. Nüzûl döneminde ve sonrasında ilim taliplilerinin uzak diyarlara yolculuklar (rihle) yaptığı İslam tarihi kaynaklarında nakledilen bir durumdur. Günümüzde ise bu seferlerin ülkelerin şartlarına göre farklılık arz ettiği, gelişmekte olan ülkelerde sürdürüldüğü, gelişmiş ülkelerde iyice azaldığı müşahede edilmektedir.

Âyetle ilgili farklı yaklaşımların sebeplerinin tespit edebilmesi amacıyla tefsirlere müracaat edildiğinde onlarda da konu hakkındaki rivâyetlerin oldukça fazla olduğuna ve birbiriyle uyuşmadığına tanık olunmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı âyette geçen birinci 'نَفَرَ' fiiline "sefere çıkmak" anlamı verirken ikincisine "sefere çıkmayıp geride kalmak" manasını vermekte ve bu anlamı kurtarma adına da âyetle ilgili takdirlerde bulunmaktadır. 'نَفَرَ' fiiline "sefere çıkmak" anlamı verildiğinde âyetten toplum içerisinde bazı üyelerin ilim yolculuğuna çıkması gerektiği anlaşılırken "sefere çıkmayıp geride kalmak" manası verildiğinde toplumun bütün üyelerinin savaşa gitmemesi, bazılarının geride kalmak suretiyle ilim tahsiliyle meşgul olması anlaşılmaktadır. Ülkemizdeki meâllerde tercih edilen anlamların daha çok "sefere çıkmayıp geride kalmak" muhtevası üzerinden şekillendiği ve bu manalara da çağımızın şartları göz

önünde bulundurulurak ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili daha önce bir çalışma yapıp yapılmadığını araştırdığımızda Tevbe sûresinin muhtelif âyetleri üzerine (6, 29, 31, 39, 60) makaleler yazıldığını, ancak 122. âyetle ilgili bir çalışmanın bulunmadığı gördük. Sadece Ömer Özsoy tarafından Alman şarkiyatçı Rudi Paret'in Kur'an'a ilişkin bazı makalelerinin bir araya getirildiği Kur'an Üzerine Makaleler isimli eserde "9. Tevbe/122 ve Cihad" başlığı altında bir çalışmanın mevcudiyetine ve konunun bizim işlediğimizden farklı bir yaklaşımla ele alındığına tanık olduk.¹ Buna istinaden zengin ve muhtelif rivâyet malzemesi içerisinde âyetin doğru anlamının ortaya çıkarılabilmesine katkı sağlamak amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Çalışmamızda klasik dönemden günümüze kadar yazılan tefsirlerin meşhurları taranmak suretiyle önce âyetle ilgili nakledilen rivâyetlerin tespiti yapılacak, ardından da aralarındaki farklılıkların sebepleri üzerinde durulacak ve âyetin bağlamı ortaya konulmak suretiyle doğru anlamın ortaya çıkarılmasına gayret edilecektir.

1. Tefsirlerde Tevbe Sûresinin 122. Âyeti

Tevbe sûresinin 122. âyeti, hakkında nakledilen rivâyetlerin çokluğu ve merviyât içerisindeki bilgilerin teâruzundan dolayı ilk dönemlerden itibaren tartışmalara sebep olmuş ve üzerinde farklı yorumlar yapılmış bir vahiy dilimidir.² Âyet içerisinde geçen 'نفر' fiilinin birinci ve ikinci cümlecikteki anlamı, dinde uzmanlaşması istenen kimselerin sefere çıkanlar arasında mı yoksa geride kalanlar arasında mı bulunacağı, din kelimesiyle anlatılmak isenenin ne olduğu, " لِيَتَّقَهُوا فِي الْبَيْنِ وَلِيُنذَرُوا " ifadesiyle kimlerin kastedildiği gibi noktalar tartışmalı hususlardandır. Bu ihtilaflar içerisinde âyetin vermek istediği mesajın net olarak çıkarılabilmesi için 'نفر' fiilinin

¹ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 72-77.

² Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, 2. bs (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 11/78.

anlamının, 'لَوْلَا نَفَرَ' kullanımındaki mananın, dinde tefakkuh ile kastedilenin ne olduğunun, birlikte nâzil olduğu bölümlerin ve bağlamının bulunması en önemli adımlar olacaktır.

1.1. Tevbe Sûresinin 122. Âyetinin Nüzûl Sebebiyle İlgili Bilgiler

Tefsir külliyatı tarandığında Tevbe sûresinin 122. âyetinin nüzulüne dair fazlaca rivâyetin nakledildiği görülmektedir.³ Bu rivâyetler şu şekildedir:

- Önceki âyetlerde Hz. Peygamber'in savaş çağrularına olumlu karşılık vermeyenlerin ağır bir biçimde eleştirilmeleri sebebiyle oluşan hassasiyet merkez dışındaki müslümanları Medine'ye gelmeye yöneltmiş ve bu kişilerin oluşturduğu kalabalık yerli halkı rahatsız etmiştir.⁴

- Mevzubahis hassasiyet savaşa iştirak konusunda müslümanları yarışa sokmuş, ilim tahsili için Medine'de kimse kalmamış; ancak en büyük cihad sayılan ilim tahsili -ki aslolan ikna edici delillerle ortaya bir görüş koyabilmektir, ayrıca peygamberlikten maksat da budur⁵ inkıtaya uğramasın diye mü'minler Allah tarafından uyarılmıştır.⁶

- Söz konusu hassasiyet, bir sonraki savaş çağrısında gerek Medinedeki gerekse Medine dışındaki müslümanları Hz. Muhammed'le birlikte savaşa gitme noktasında toptan harekete geçirmiş, bu durum Allah tarafından doğru bulunmamıştır.⁷

- Hz. Peygamber'in İslam'ı benimseyen yeni bölgelere gönderdiği muallimler, savaş çağrularına cevap vermeyenlerin

³ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 11/60; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 2. bs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 9/558.

⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 3/73.

⁵ Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Riyad: Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse, t.y.), 2/618.

⁶ Muhyiddîn Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1999), 4/533; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2005), 3/71.

⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyye, t.y.), 1/244.

eleştirildiği 120. âyet nâzil olunca bu tenkitlerin kendileriyle alakalı olduğunu düşünmüş, endişelenmiş, hemen Medine'ye dönmüş; âyet de hepsinin geriye dönmesinin zorunlu olmadığı hususunda onları uyarmıştır.⁸

- Âyet, mü'minlerin Hz. Peygamber'i yalnız bırakıp topluca savaşa gitmelerinin yanlış olduğunu -ki bazı rivâyetlerde Medine'de hiç erkek kalmadığı bilgisi yer alır-⁹ bir kısmının geride kalmak suretiyle ilmi konularda uzmanlaşmasını, nâzil olan âyetlerdeki konuları kavramasını ve savaştan dönenleri aydınlatmasını ifade etmektedir.¹⁰

- Âyet, merkez dışındaki müminlerin ilim tahsili amacıyla topluca Medine'ye gelmelerinin yanlışlığını vurgulamakta, içlerinden bazılarının gelmesinin ve tahsillerini tamamladıktan sonra beldelerine dönmek suretiyle birikimlerini oralara aktarmalarının yerinde olacağını dile getirmektedir.¹¹ Âyeti bu şekilde yorumlayanlar, ilim tahsili için seferin vacip olup olmadığını da tartışmışlar, nüzûl dönemi şartları içerisinde bunun gerekli olduğunu, ancak ahkâmın istikrara kavuştuğu dönemlerde zorunluluk arz etmediğini dile getirmişlerdir.¹²

- Âyette bahsi geçen kişiler münafıklardır, şâyet onlar mü'min olsalardı topluca sefere çıkmaz, bir kısmı geride kalmak suretiyle dinde uzmanlaşır ve seferden dönenleri bilgilendirirlerdi.¹³

- Âyet, savaşa katılmayan ancak Allah'ın da affettiği bedevi müslümanları küçümseyen, onların helak olduğunu söyleyen münafıklara yönelik bir tekziptir.¹⁴

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 6/513.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirîn, 2004), 2/455.

¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 2. bs (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1/454; Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 6/514; Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Mekke: Mekketü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1417), 1909.

¹¹ Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 16/234.

¹² Râzî, 16/323.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 6/514.

¹⁴ Taberî, 6/515; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-*

- Âyet Medine'ye gelen elçilerle ilgilidir. Onlar Medine'ye eşleri ve çocuklarıyla birlikte gelip Hz. Peygamber'e ve müslümanlara rahatsızlık verdikleri için Allah tarafından eşlerini ve çocuklarını yurtlarında bırakıp sadece kendilerinin gelmeleri konusunda uyarılmışlardır.¹⁵

- Bu âyet, savaşa katılmayanların eleştirildiği 120. âyeti neshetmiştir. Müslümanlar sayıca azken Allah u Teâla savaşa herkesin katılmasını istemiş, ancak müslümanlar sayıca çoğaldıktan sonra herkesin katılmasına gerek olmadığını belirtmiştir.¹⁶

- Bu âyet, 120. âyetin yanı sıra, "Savaşmamız gerekiyor!" denildiğinde hiç orali olmayan ve savaşmak istemeyenlerin cezalandırılacaklarının anlatıldığı 39. âyeti de neshetmek üzere nâzil olmuştur.¹⁷

Bu bilgilere bakıldığında İbn Abbâs, Mücâhid, Süddî gibi sahâbe ve tâbiin nesillerinden itibaren âyet hakkında çok farklı rivâyetlerin nakledildiği, zaman içerisinde yorumların çoğaldığı ve âyetle verilmek istenen mesajın muhtelif değerlendirmeler arasında muallaklaştığı görülmektedir.

1.2. Tevbe Sûresinin 122. Âyetindeki "نفر" Fiiliyle İlgili Yorumlar

'نفر' fiili nüzûl dönemi Arapçasında daha çok nufûr, infâr, munâfera ve istinfâr kalıplarında kullanılmıştır. Bu kullanımlarına bakıldığında kelimenin kökeninde, "bir yerden ayrılmak, bir şeyden uzaklaşmak" gibi anlamların hâkim olduğu görülmektedir. Nefret de bu kökten türemiş olması hasebiyle aynı muhtevaya sahiptir.¹⁸ Mekke döneminde kelimenin genellikle

mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr (Kahire: Merkez li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 7/596.

¹⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2/456.

¹⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1409), 4/110; Ebû'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2000), 7/317.

¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006), 10/428.

¹⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 5/459; Ebû'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418), 502-3.

‘nefret’ ve “nefer/nesil, aşiret, taraftar” anlamlarında kullanıldığı görülürken (örnek olarak bk. el-Mülk, 67/21, el-Furkân, 25/60, el-Kehf, 18/34, el-İsrâ, 17/6) Medine döneminde daha çok “savaş için sefere çıkmak” şeklinde bir anlamda kullanıldığı müşahede edilmektedir (örnek olarak bk. en-Nisâ, 4/71, et-Tevbe, 9/38, 39, 41, 81).¹⁹

Medine döneminin son yıllarında nâzil olan Tevbe sûresinin 122. âyetinde geçen ‘نفر’ fiilinin anlamı üzerinde ise ulema arasında tam bir ittifak sağlanamamıştır. Âyetin gramer açısından farklı anlamlara imkân verecek bir söz dizimine sahip olması sebebiyle kimi alimler bu âyetteki ‘نفر’ fiilinin “savaş yolculuğu” anlamında kullanıldığını savunurken, kimisi “ilim yolculuğu” anlamında kullanıldığını dile getirmiştir.²⁰ Âyetteki ifadenin “savaş yolculuğu” veya “ilim yolculuğu” anlamında kullanıldığı kabul edildiğinde, bu defa “dinde yeterli bilgi sahibi olması istenen kimselerin” sefere çıkanlar arasında mı yoksa geride kalanlar arasında mı bulunacakları hususu tartışmalı kalmıştır. Netice itibariyle Allahu Teâla’nın bu âyetle mü’minlerden beklediği eylemin ne olması gerektiği noktasında ulema arasında çok yönlü ihtilafın vuku bulduğu görülmektedir. Bundan dolayı ulemanın bir kısmı bu cümleyi önceki âyetlerde dile getirilen hicret ve cihad konularıyla -ki her ikisi de seferle gerçekleştirilen ibadetlerdendir- ilişkilendirerek yorumlamış; bazıları da öncesiyle irtibatının olmadığını, bu âyetle birlikte yeni bir konuya geçildiğini, yeni mevzu’un ise yine seferle irtibatı bulunan ilim yolculuğu olduğunu ifade ederek değerlendirmiştir.²¹

1.3. Tevbe Sûresinin 122. Âyetindeki “لولا نفر” Kullanımı ile İlgili Değerlendirmeler

‘لَوْلَا’ edatı Arap dilinde iki şekilde kullanılmaktadır. Birincisi “iki şeyden biri gerçekleştiği için diğerinin muhal oluşudur” ki

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 6/516.

²⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'n-Neşr, t.y.), 2/523.

²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/231-232.

bu kullanımında haberi hafzedilir ve şartın cevabıyla yetinilir. “لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ” âyeti (Sebe’, 34/31) bunun örneklerindedir. İkincisi ‘هَلَا’²² anlamındaki kullanımıdır ki bu cümlelerde, “لَوْلَا” “أَرْسَلْتُ إِلَيْكَ رَسُولًا فَتَنَّبَعِ آيَاتِكَ” (el-Kasas, 28/47) örneğinde olduğu gibi ardından bir fiil gelmektedir.²³

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), “فَلَوْلَا كَانَتْ قَرِيْبَةً أَمْنَتْ فَتَنَّبَعَهَا إِيمَانَهَا إِلَّا قَوْمٌ” (Hûd, 11/116) âyetleri hariç Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün ‘لَوْلَا’ ların ‘هَلَا’ anlamında kullanıldığını söylemiştir.²⁴ Zaten Arapçada ‘لَوْلَا’, ‘هَلَا’, ‘لَوْلَا’ ve ‘لَوْمًا’ mutekârib kelimeler olup birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar.²⁵ Buna göre Tevbe sûresinin 122. âyetindeki ‘لَوْلَا’ da ‘هَلَا’ manasındadır. Ancak ulema -âyet içerisinde geçen ‘نَفَرَ’ fiilinin anlamından olsa gerek- buradaki mananın tespitinde zorlanmış ve ihtilafa düşmüştür. Zira ‘نَفَرَ’ fiili Medine döneminde yaygın olarak “savaş için sefere çıkmak” anlamında kullanılmıştır. Bu âyette ise sefere çıkacakların dinde tefakkuh edip inzâr görevini deruhte etmeleri emredildiğinden buradaki yolculuğun savaş yolculuğu değil, ilim yolculuğu olması daha makul durmaktadır. Fakat “فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ” cümlesinden bu anlamı çıkarmakta zorlanan ulema, cümleyle ilgili farklı bir takdirde bulunmuş ve devamındaki zamirlerin râci’ olduğu kişilerle ilgili muhtelif değerlendirmeler yapmıştır. Bu takdirleri ve değerlendirmeleri şöylece sıralamak mümkündür:

26... فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَتَقِيمُ طَائِفَةٌ مَعَ النَّبِيِّ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ...

27... فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَتَحَلَّفَ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ...

²² ‘هَلَا’, istifham anlamındaki ‘هَلْ’ ve cahd/inkâr manasındaki ‘لَا’ olmak üzere iki kelimeden oluşmaktadır. Binaenaleyh, ‘هَلَا’ da önce soru, ardından da olumsuz cevap anlamı vardır. ‘هَلَا أَكَلْتُ عَدِي’ denildiğinde önce “Sen benim yanımda yedin mi?” diye sorulmakta, ardından da “Yemedin!” diye cevap verilmekte ve “Yeyseydin mutlu olurdu!” tarzında bir beklenti dile getirilmiş olmaktadır. Râzî, 16/233.

²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât ff garîbi'l-Kur’ân*, 459-60.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 1910.

²⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/233.

²⁶ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Kahire: el-Hey’etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979), 2:203; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrâhim es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm* (Mektebetü Mişkâtü'l-İslâmiyye, t.y.), 2/48.

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَتَمَكَّتْ طَائِفَةٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ

28...

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَقَعَدَتْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ...²⁹

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَيَبْقَى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ جَمَاعَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ

30...

Âyetle ilgili yapılan bu takdirlerden dolayı devamındaki fiillerde yer alan zamirlerin kimlere râci' olacağı da değişkenlik göstermiştir. Kimi ulemaya göre "لِيَتَفَقَّهُوا" ve "لِيُنْذِرُوا" fiillerindeki zamirler sefere çıkanlara râci' iken -ki onların dinde tefakkuhu, "Allah'ın kendi dinine yardım etmesi, az mü'min topluluğunun çok müşrik topluluğuna galip gelmesi gibi bizzat şahid oldukları hususlar" olarak ifade edilmiştir- kimisine göre Hz. Peygamberle birlikte Medine'de kalan ve ilimle meşgul olan tâifeye râci'dir.³¹ Râzî (ö. 606/1210) bu iki ihtimali naklederken âyetle ilgili şu takdirleri de aktarmıştır:

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَأَقَامَتْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ...

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ حَتَّى تَصِيرَ هَذِهِ الطَّائِفَةُ النَّافِرَةَ فَفَهَاءٌ فِي الدِّينِ

32...

Sonuçta Tevbe sûresinin 122. âyetindeki 'لَوْلَا نَفَرَ' kullanımının cümleye kattığı anlam, ulemanın bazısı tarafından doğrudan netleştirilememiş; cümlelerin akışından "ilim tahsili için bir grubun çaba sarf etmesi gerektiği" anlaşıldığından yardımcı argümanlarla bir anlama ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.4. Tevbe Sûresinin 122. Âyetindeki "Dinde Tefakkuh ve İnzâr"la İlgili Yorumlar

Tevbe sûresinin 122. âyetinin baş tarafında dile getirilen "mü'minlerin topluca sefere çıkmalarının doğru olmayacağı, buna

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 6/513.

²⁸ İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1909.

²⁹ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 5/116.

³⁰ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/110.

³¹ Örnek olarak bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 3/108; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/116.

³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/231.

mukabil bir kısmının sefere çıkmasının veya geride kalmasının daha uygun olacağı” şeklindeki ikaz, Yüce Allah tarafından dinde tefakkuh ve inzâr şartına bağlanmıştır. Bundan dolayı “dinde tefakkuh” konusu oldukça önemli görülmüş, farz-ı kifâye olarak nitelendirilmiş³³ ve konuyla ilgili Hz. Peygamber’den fazlaca rivâyet nakledilmiştir.³⁴ Ulemanın bir kısmının değerlendirilmesine göre ise bu âyet zaten başlı başına ilim tahsilini ve dinde tefakkuhu teşvik amacıyla nâzil olmuştur.³⁵

“Dinde tefakkuh” ilim ehlinin çoğunluğu tarafından “Hz. Peygamber’le birlikte olanların (savaşa katılanların veya geride kalanların) nâzil olan emirlere, nehiylere, miras ahkâmına, hududullaha, hükümlere hikmetleriyle birlikte muttali olması; Hz. Peygamber’in sünnetlerini kavraması ve savaştan sonra bu bilgileri diğerlerine aktarması” olarak anlaşılmıştır.³⁶ O dönemde dinin ahkâmının tam teşekkül etmemiş olması, her gün yeni hadiseler yaşanması ve sürekli yeni hükümler vaz edilmesi bu düşüncenin delilleri olarak sıralanmıştır.³⁷ Bazıları ise bunu sefere çıkanların savaş esnasında, “Allah’ın yardımına mazhar olma, az sayıdaki mü’minlerin çok sayıdaki müşriklere galip gelmesi, peygamberle savaşan müşriklerin hezimetini, savaş esnasında düşmanın kullandığı taktikleri kapma” gibi bizzat tanık oldukları ve yaşadıkları hususları -ki bunlar İslam’ın hak din olduğunun delilleridir-³⁸ döndükten sonra belki hidâyetlerine vesile olur düşüncesiyle kavimlerinden inkâr edenlere anlatması ve daha önce bu tür nimetlere nail olup da inanmayan toplumların başlarına gelen azaplar ile on-

³³ Mâturîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 2/456; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 2/617.

³⁴ Örnek olarak şunlar hatırlanabilir: “فقته واحد أشد على” من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين”. Derzeze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 9/560-561.

³⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, 5/116; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, 11/59.

³⁶ Örnek olarak bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/203; Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/454; Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, 6/514-516; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1910; Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz* (Mektebetü Mişkâtü’l-İslâmiyye, t.y.), 3/76.

³⁷ Râzî, *Mefâtilü’l-gayb*, 16/232.

³⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, 5/116.

ları uyarması olarak yorumlamıştır.³⁹ Semerkandî (ö. 373/983) dinde tefakkuhu, “*ilim ve dinin hükümleri*” olarak ifade etmiştir.⁴⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144) bu ifadeyi zorlu ve meşekkatli eğitim süreci olarak yorumlamış, ‘inzâr’ı da ardından kullanılan “*Umulur ki sakınırlar!*” cümlesinden dolayı yanlış yolda olanlarla ilişkilendirerek açıklamıştır.⁴¹ Bursevî (ö. 1137/1725) burada ‘*tebşîr*’in değil de ‘*inzâr*’ın kullanılmasının bu manayı desteklediğini belirtmiştir.⁴² Râzî, “dinde tefakkuhu” toplumu hakka, hakikate ve doğru yola davet etmek olarak ifade etmiştir. İlim tahsilini bu amaçla yapanların doğru yol üzere bulunduğunu; dünyalık amaçlar için yapanların ise -ki her dönemde bu tür insanlar bulunmuştur-⁴³ “*Onlar, kendilerinin çok iyi şeyler yaptıklarını zanneden ve fakat dünya hayatındaki emekleri (ahirette) boşa gidecek olan kimselerdir.*” âyetinde ifade edildiği üzere hefdften saptığını ve gâyetlerinin Allah’ın nezdinde karşılıksız kalacağını belirtmiştir.⁴⁴

İnzâr ile ilgili değerlendirmelere bakıldığında bu görevi deruhte edeceklerin dinde tefakkuh sahibi kimseler olduğu ve uzmanlaştıkları konulardaki birikimlerini toplumlarına aktarmakla yükümlü tutulduğu anlaşılmaktadır. Ancak dinde tefakkuh sahibi olması istenenlerin Hz. Peygamber’le birlikte Medine’de kalanlar mı yoksa onunla birlike savaşa gidenler mi ya da ilim tahsili için harici beldelerden Medine’ye gelenler mi olacağı tam olarak netleştirilemediği için âyetin bu bölümüyle ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuçta ulemanın yaptığı değerlendirmeler arasından dinde tefakkuh ve inzârla görevlendirilenlerin kimler olacağı ve hangi konularda uzmanlaşacaklarına dair net veriler elde etmek mümkün olamamıştır.

³⁹ Örnek olarak bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, 6/516; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 1912; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 2/456; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/430; Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, 9/560.

⁴⁰ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 2/48.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vücihi’t-te’vîl*, 3/108.

⁴² İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru rûhi’l-beyân*, t.y., 3/535.

⁴³ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 2/617.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/234.

2. Müfessirlerin Tevbe Sûresinin 122. Âyetiyle İlgili Yorumlarının Tahlili

Tevbe sûresinin 122. âyeti hakkında sahâbe ve tâbiîn neslinden nakledilen rivâyetlerin farklılık arz etmesi müfessirleri tarihi süreç içerisinde âyetle ilgili muhtelif yorumlara sevk etmiştir. Kimisi söz konusu âyetin önceki âyetlerde dile getirilen cihadla ilgili hükümleri tamamlamak üzere nâzil olduğunu savunurken,⁴⁵ kimisi önceki âyetlerle ilişkisinin olmadığını, âyetin yeni bir konuyu ele aldığını, bu konunun da ilim tahsili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Bakış açılarının farklılığından dolayı Yüce Allah'ın bu âyetle vermek istediği mesaj da muallakta kalmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerin manalarını ve vermek istedikleri mesajları doğru anlayabilmek için, birlikte nazil oldukları bölümleri ve hangi amaca binaen vahyedildiklerini bilmek oldukça önemlidir. Bu bağlamda Tevbe sûresinin; Medine'ye hicretten sonra müşrikler ve Yahudilere karşı kazanılan zaferlerin ardından Hz. Muhammed'in davasını bastırmak isteyenlerin bütün güçlerini seferber ettikleri bir dönemde, Mekke'nin Fethi, Huneyn Gazvesi, Evtas Harbi, Tâif Muharasası, Tebük Seferi, haccın farz kılınması gibi zorlu süreçlerin yaşandığı bir zaman diliminde; müslümanların savaş konusunda peygamberi yalnız bırakmamalarını sağlamak amacıyla nâzil olduğu görülmektedir.⁴⁷ Bu açıdan bakıldığında, zulüm ve sömürge düzenlerini devam ettirmek isteyenlerin engellenmesi için savaş söz konusu olduğunda bütün mü'minlerin harekete geçmesinin son derece önemli olduğu hususu ısrarlı bir biçimde sûrede (bk. 5, 14, 24, 29, 38, 41, 73, 81, 111 ve 123. âyetler) gündeme getirilmektedir. Sûrenin büyük bir bölümünün -bu arada 117-122. âyetlerinin de- Medine'den Tebük'e yapılan uzun yolculuk esnasında vahyedildiği anlaşılmaktadır.⁴⁸ Gerek sefere hazırlık

⁴⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/523.

⁴⁶ Ebû Hayyân el-Endelîsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/116.

⁴⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/717.

⁴⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı meal-tefsir*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 2. bs (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 343.

esnasında gerekse sefer sırasında Hz. Peygamber'in ve müslümanların büyük sıkıntılar çektiği Kur'an'a ve İslam tarihi kaynaklarına yansımıştır. 117. âyette seferin "ساعة العسرة/zor zaman" olarak ifade edildiği, muhacir ve ensardan bazılarının münafıkların çıkardıkları fitneler yüzünden sefere katılıp katılmama noktasında tereddütler yaşadığı görülmektedir. Ayrıca 120. âyette, İslam'ı benimsemiş olan kimi Medinelilerin ve çevre beldelerdeki bedevilerin yaz sıcağını da bahane ederek savaşa katılmama eğilimi içerisine girdikleri anlatılmaktadır. Yine müminlerin Hz. Muhammed'in savaş çağrısı karşısında duyarsız kalmalarının; aynı şekilde canlarını, mallarını-mülklerini, ticaretlerini, evlerini, ailelerini, kurulu düzenlerini düşünmelerinin doğru olmayacağı; buna mukabil Allah yolunda yaptıkları küçük-büyük harcamaların, çektikleri açlığın, susuzluğun, vadedileri biner biner üzerinde veya yaya olarak katederken yaşadıkları yorgunlukların karşılıksız kalmayacağı ve mükafatlarının Allah tarafından zayi edilmeyeceği dile getirilmektedir.

122. âyetin de bu eğilim üzerine nâzil olduğu görülmektedir. Önceki âyetlerde Allah tarafından müminlerin Hz. Peygamber'in savaş çağrılarında duyarsız kalma gibi bir haklarının olamayacağına etkili bir dille vurgulanması üzerine oluşan hassasiyet, sonraki savaş davetlerinde özellikle Medine dışındaki müslümanları Hz. Muhammed'le birlikte savaşa katılma noktasında topluca harekete geçirmiştir. Bu tavır takdire şayan olmakla birlikte 122. âyette bu durumun tek başına toplumun selameti için yeterli olamayacağı ve yapılması gereken başka işlerin de bulunduğu hatırlatılmaktadır. Geride kalanların (çocukların, kadınların, hastaların, engellilerin, yaşlıların...) ihtiyaçlarının giderilmesi ve düşman saldırılarından korunması; zirai, sınai, ticari, hukuki, ilmi... faaliyetlerin sürdürülmesi bu işler arasında sayılmakla birlikte Yüce Allah'ın bu âyette özellikle ilmi faaliyet üzerinde durduğu görülmektedir.⁴⁹ Bu da o dönemde müslüman toplumların en önemli ihtiyacın ilim olduğunu ve Arap Yarımadası'nın dört bir tarafında yaşayan

⁴⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/116.

kitlelerin ilimden mahrum kalmaları sebebiyle kalkınmadığını, ezildiğini ve sömürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle 122. âyetle, “Savaş için cihad mü'minler adına önemlidir, ancak ilim için cihad da bir o kadar önemlidir!” mesajı verilmek istenmiştir.⁵⁰ Yani Yüce Allah, Hz. Peygamber'in savaş çağrılarına olumlu karşılık verme şeklinde izhar edilen bu tavra, yeni bir aşama daha eklemek suretiyle müslüman toplumun inşası ve kalkınması için atılması gereken bir başka adıma daha dikkat çekmiştir. Bu da ilim için sefere çıkılması adımındır.

Bu açıdan bakıldığında tefsirlerde yer alan rivâyetlerin tarihsel süreçte karşılıkları olmakla birlikte,⁵¹ yaşanan bütün hadiselerin 122. âyetin nüzûl sebebi bağlamında değerlendirilmesinin de isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela 122. âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğu şeklindeki nakil, âyetin bizzat mü'minlerden bahsederek başlaması dikkate alındığında, zeminini tamamen yitirmektedir. Yine mü'minlerin Hz. Muhammed'i Medine'de yalnız bırakıp topluca savaşa gittikleri şeklindeki rivâyet de çok sağlıklı durmamaktadır. Zira İslam tarihi kaynaklarında savaş, harp, gazve ve seriyyelerle ilgili planlamaları yapan, kimlerin savaşa katılıp kimlerin Medine'de kalacağını belirleyen bizzat Hz. Muhammed olduğu bilgisi yer almaktadır. Benzer şekilde âyetle ilgili, dışarıdan gelenlerin Medine'de oluşturdukları kalabalık ve bölge sakinlerine verdikleri rahatsızlıktan dolayı nâzil olduğu tarzındaki haberin de -ki bu haberden dolayı âyetin şehircilik ve iskân politikalarında planlamanın önemine dikkat çektiği türünde değerlendirmeler yapılmıştır.⁵² başka durumlarla ilgili vahyedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵³

Binaenaleyh, bağlamına uygun bir biçimde değerlendirildiğinde Tevbe sûresinin 122. âyetinin, mâ kablindeki ve mâ badindeki âyetlerde -daha doğrusu sûrenin genelinde- dile

⁵⁰ Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kâdi el-Beyzâvî*, 4/533.

⁵¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 9/558-559.

⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/73.

⁵³ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 9/559.

getirilen konuyu tamamlayıcı hükümler içerdiği görülmektedir. Süredeki ana konu her ne kadar anlaşmalara riâyet etmeyenlerle savaş yapılması, ya da savaş söz konusu olduğunda mü'minlerin Hz. Peygamber'i yalnız bırakmaması gibi görünse de aslında Allah'a inanan, O'nun için çalışan, zulmün ve sömürgecinin karşısında duran, yaratılış gayesine hizmet eden; bunun için de başta güvenlik olmak üzere sosyal yaşamın gerektirdiği bütün alanlarda (eğitim, iletişim, hukuk, tıp, ticaret yoksulların kalkandırılması...) örgütlenen bir toplum modeli oluşturulmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan öncelikli yapılması gereken düşman saldırılarının bertaraf edilmesi, tehdit unsurlarının ortadan kaldırılması ve güvenin hâkim olduğu bir toplumsal ortamın oluşturulmasıdır. Mekke'nin fethi sonrası gerçekleştirilen seferlerin tamamının bu amaca matuf olduğu müşahade edilmektedir. Âyetin öncesiyle münasebetini de değerlendiren müfessirler, her iki grubun (ordu-ulema) Allah yolunda ve Allah'ın dinini ihya için mücadele etmeleri şeklinde bir irtibat kurmuşlardır. Gruplardan biri bu mücadeleyi savaşla yaparken diğeri ilimle yapmaktadır.⁵⁴ Binaenaleyh, konusu ve siyaky yönüyle âyetin her halükârda öncesiyle irtibatlı olduğu söylenmiştir.⁵⁵ Bu açıdan Rudi Paret'in, âyetteki her iki 'نَفَرٌ' fiilini de "ilim yolculuğu" şeklinde yorumlaması çok isabetli durmamaktadır.⁵⁶ Diğer taraftan bazı ulema bu iki gruptan hangisinin daha üstün olacağını da tartışmış, neticede her ikisinin de değerli olduğunu, üstün derecelere nail olacaklarını ifade etmiştir.⁵⁷

120. âyette Tebuk Seferi'ne katılmayanlarla ilgili yapılan uyarıların, bir sonraki çağrıda özellikle Medine dışındaki müslümanları savaşa katılma noktasında topyekûn harekete geçirmesi takdire şayan olmakla birlikte; İslam'ı yeni benimsemiş olan bu beldelerdeki bireylerin -kendi ayakları üzerinde durma,

⁵⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrû'l-muhît*, 5/116; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 11/59.

⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 9/559.

⁵⁶ Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, 71-75.

⁵⁷ Abduh ve Rıza, *Tefsîru'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, 11/78.

kalkınma, gelişme, örnek toplum oluşturma gibi önlerinde duran pekçok hedef varken- hep birlikte savaşa katılmaları da yalnız başına yeterli değildir.⁵⁸ 122. âyetin ilk cümlesi / وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً bu gerçeği seslendirmekte ve toplumun bütün fertlerinin savaş için sefere çıkmasının -Allah'a ve Resûlüne bağlılık açısından güzel olmasına rağmen- çok da yerinde olmadığını ifade etmektedir. Zira toplumun maslahatı açısından bazı faaliyetlerin eş zamanlı olarak yürütülmesi zorunluluk arz etmektedir.⁵⁹ Ardından gelen ve "فَلَوْلَا نَفَرَ" ile başlayan uzun cümle ise nüzûl dönemi şartları içerisinde eş zamanlı olarak yapılması gereken en önemli ikinci hedefi ortaya koymaktadır. Bu hedef toplum içinden seçilen bazı üyelerin ilim tahsili için sefere çıkmasıdır. Binaenaleyh ikinci cümledeki 'نَفَرَ' fiili, birinci cümledeki 'نَفَرَ' fiili gibi "sefere çıkmak" anlamındadır. Ancak birinci cümledeki 'نَفَرَ' "savaş için sefere çıkmak" anlamında iken ikinci cümledeki 'نَفَرَ' "ilim için sefere çıkmak" manasındadır.⁶⁰ İlim seferini ifade etmek için Yüce Allah'ın burada رَحَلَ fiilini değil de 'نَفَرَ' fiilini kullanması, ilim tahsili sürecinde katlanılacak meşakkatlerin savaş için katlanılacak meşakkatlerden daha aşağı olmadığını göstermek amacına matuf olsa gerektir. Yani Yüce Allah 'نَفَرَ' fiiline bu süreçte yeni bir anlam yüklemiş ve böylece toplumun istikbali için ilmin de ne kadar değerli ve önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu gerçeği fark eden az sayıdaki ulema âyetin ilim tahsilini ve dinde tefakkuhu teşvik amacıyla nâzil olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Ancak bunu fark edemeyen alimler, 'نَفَرَ' fiilindeki "savaş için sefere çıkma" anlamını aşamadıklarından,⁶² "فَلَوْلَا نَفَرَ" cümlesi içerisindeki "dinde tefakkuh" boyutunu yorumlamakta zorlanmış ve bunu Hz. Muhammed'le birlikte savaşa katılanların, "Allah'ın yardımına mazhar olma, az sayıdaki mü'minlerin çok sayıdaki müşriklere galip gel-

⁵⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/75.

⁵⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 9/560.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/232; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 11/60.

⁶¹ Örnek olarak bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/116; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/74.

⁶² Örnek olarak bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 6/516; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/231.

mesi, peygamberle savaşılan inkarcıların hezimetini, savaş esnasında düşmanın kullandığı taktikleri kapmaları” gibi te’villerle izah etme yoluna gitmiş; ayrıca âyetin ilim tahsiliyle ilgili bilgiler içermesinden dolayı da yukarıda belirttiğimiz gibi bu manayı destekleyici takdirlerde bulunmak durumunda kalmıştır. Halbuki Hz. Muhammed’in Tebük Seferi’nden sonra savaşa çıktığına dair rivâyet bulunmamaktadır.⁶³ Aslında 122. âyette söz konusu edilen ilim yolculuğu, Medine’deki müslümanların başka bir şehre yapacağı yolculuğu değil; civar beldelerdeki müslümanların dönemin ilim merkezi olan Medine’ye yapacakları yolculuğu anlatmaktadır.⁶⁴ Yoksa ne Medinelilerin topyekûn savaşa çıkmayıp bir kısmının şehirde kalmak suretiyle ilimle meşgul olmasını, ne de diğer beldelerdeki mü’minlerin bir kısmının savaşa iştirak etmeyip kendi yurtlarında ilimle tahsili için kalmasını anlatmaktadır. Bu tür durumların Hz. Peygamber’in vefatından çok sonraki dönemlerin toplumsal şartları içerisinde ortaya çıkmış ihtiyaçlar olduğu izahattan varestedir.

Cümlelerin devamında Yüce Allah’ın, ilim tahsili için sefere çıkacakların önüne, “*dinde tefakkuh ve halklarını inzâ*” şeklinde iki hedef koyduğu görülmektedir. Terkip içerisinde ‘din’ ve ‘fıkh’ kelimelerinin geçmesinden dolayı burası ilim ehlinin çoğunluğu tarafından, (ilimler arasında dinî-dünyevî, ilahî-beşerî tarzında bir ayırım yapmak suretiyle) önce dinî ilimler olarak anlaşılmuş sonra da çerçevesi daraltılmak suretiyle tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlar olarak ifade edilmiştir. Dahası Fıkıh alanına özel bir vurgu yapılmış, fıkhın ilimlerin en değerlisi olduğu ifade edilmiş, “*العالم بالأحكام الشرعية العملية المكتسب من أدلتها التفصيلية*” şeklindeki tanımına yer verilmiş ve bu bağlamda Hz. Peygamber’in içinde ‘fıkh’ kelimesi geçen “*مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي*” sözü aktarılmıştır.⁶⁵ Ulemanın diğer bir kısmı tarafından dinde tefakkuh, Hz. Peygamber’e inzâl edilen vahiyler,⁶⁶ bazısı

⁶³ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 9/559.

⁶⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 11/59.

⁶⁵ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/112; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 11/61-62.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 6/513-514; Mâturidî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 2/456.

tarafından ise kitap ve sünnetteki şer'î hükümler (emirler, nehiyeler, hududullah, ferâiz...) olarak anlaşılmıştır.⁶⁷

Her şeyden önce ilimlerin, dinî ve dinî olmayan (dünyevî, beşerî) şeklindeki ayırımı problemlili bir yaklaşımdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de, 'ilim' kelimesi türevleriyle birlikte 750 defa kullanılmak suretiyle hangi konuda olursa olsun ilmin Allah katında mutlak bir değer olduğuna işaret edilmiş, sadece kötüye kullanılması eleştirilmiştir.⁶⁸ Yine dakik ulema tarafından ilmin, (insanın dünya-ahiret saadetini birlikte gerçekleştirmeyi hedeflediği için) dinî-dünyevî olarak ayırımı tabi tutulmasının ve ilme ayrılacak emeğin dar anlamıyla dinî ilimler şeklinde sınırlandırılmasının da doğru olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla Tevbe sûresinin 122. âyetinde geçen 'din' kelimesiyle, sonraki dönemlerde düşünüldüğü gibi belli başlı alanlar değil, dönemin şartları gereği toplumun ihtiyaç duyduğu bütün alanlar kastedilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh bunun içinde olduğu gibi ziraat, ticaret, hukuk, tarih, coğrafya, hendese, askerlik, tıp da bunun içindedir. Binaenaleyh, "dinde tefakkuh" denildiğinde bütün bu alanlardaki uzmanlaşmalara işaret edildiği ortadadır. Bu vesileyle hal-i hazırda ülkemizde ve dünya üzerinde bulunan diğer İslam devletlerinde 'din' kelimesine hatalı ve eksik bir anlam verildiğini de ifade etmek isteriz. Ayrıca fıkıh kelimesinin de -belli bir ilim dalını ifade edecek şekilde- dar anlamıyla değil, branşlarda uzmanlaşmalara delalet edecek şekilde genel anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kâsimî (ö. 1914), "dinde tefakkuhu" ilimde derinleşme olarak ifade etmiş ve bu merhalenin herkesin nail olacağı bir merteye olmadığını belirtmiştir.⁷⁰ Binaenaleyh, Hz. Peyamber'den bu çerçevede aktarılan "مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْ فِي الدِّينِ" ve "فقيه واحد أشد على الشيطان من" "71 türünden sözlerdeki 'فقه' kelimelerinin de "dakik

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 10/428-430; Muhammed Cemalüddîn el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl* (Şâm: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1957), 3299.

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/603/604.

⁶⁹ Karaman vd., 3/75.

⁷⁰ Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 3300.

⁷¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 4/113.

alim” şeklinde anlaşılması daha makul durmaktadır.

Âyetin son kısmındaki “وَلْيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ” cümlesi de yine bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yani muhtelif alanlarda uzmanlaşanların “milletlerini uyarmaları”ndan maksat, dar anlamıyla “İslam’a davet etme, cehenneme karşı uyarma, cennetle müjdeleme”⁷² olarak değil; uzmanlaştıkları alanlardaki birikimlerini toplumlarına aktarma, ilgili alanlarda onlara öğretmenlik yapma şeklinde anlaşılmalıdır. Bu yönüyle bakıldığında Medine’de/Mescid-i Nebevî’de/Suffa’da verilen her türlü eğitim, civar beldelerden ilim tahsili için gelenlere aktarılmış ve onların da muhtelif alanlarda uzmanlaşmaları sağlanmıştır. Hz. Peygamber’in ve beraberindeki muallimlerin Medine Medresesi’nde/Suffa’da, Kur’an’ın rehberlik ettiği güvenlik/askerlik, yönetim, yargı, sosyal dayanışma gibi çok değişik alanlarda eğitim faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. Bu eğitim faaliyetleri sonucu farklı alanlarda uzmanlaşan şahısların yurtlarına döndüklerinde icra edecekleri ilmî faaliyetler, toplumlarının kalkınmasına ve bu sayede hem dünya hem de ahiret saadetini elde etmelerine vesile olacaktır. Bu durum da âyetin sonunda “لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ” şeklinde ifade bulmuştur.

Sonuç

Tevbe sûresinin 122. âyeti, hakkındaki rivâyetlerin çokluğu sebebiyle sahâbe devrinden itibaren farklı değerlendirmelere konu olmuş ve üzerinde çok konuşulmuş bir vahiy dilimidir. Ülkemizde kaleme alınan meâllerden birkaç tanesine bakılması bu farklılıkların müşahede edilmesi için yeterlidir. Bu farklı değerlendirmeler arasından âyetin vermek istediği mesajı çıkarabilmek ise ancak siyak-sibâkının doğru tespit edilmesiyle mümkün olacaktır.

Tevbe sûresinin, kaynaklarda aktarılan bilgilere bakıldığında Medine döneminin sonlarında, Tebük Seferi’nin biraz öncesinden başlayıp Hz. Peygamber’in vefatına kadar devam eden süreçte nâzil olduğu görülmektedir. Bu dönem analiz

⁷² İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1912.

edildiğinde müslümanların, müşrikler ve yahudilere karşı büyük zaferler elde ettiği, Hayber ile ve Mekke'nin fethedildiği, kazanılan başarıların ardından İslam davasını bastırmak isteyenlerin bölgedeki süper güçleri harekete geçirdiği, sonuçta Bizans'ın müslümanları yok etme düşüncesiyle Medine üzerine yürüdüğü ve huristiyan Arap kabilelerinin de Bizasn ordusuna katıldığı yönünde haberlerinin yayıldığı müşahede edilmektedir. Böyle bir atmosfer içerisinde müslümanların kavurucu yaz sıcağını, eşlerini-çocuklarını, ticaretlerini, kurulu düzenlerini bahane ederek Hz. Peygamber'in savaş çağrılarına duyarsız kalmaları âyetlere konu olmuş ve Allah tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ardından merkez dışındaki beldelerde yaşayan müslümanların yapılan yeni savaş çağrıları üzerine topluca Medine'ye akın ettikleri görülmüştür. Sûrenin 122. âyeti böyle bir ortmada nâzil olmuş ve müslümanlara, örnek toplumun sadece topyekûn savaşa katılmakla oluşturulamayacağını, yapılması gereken başka işlerin de bulunduğunu telkin etmiştir.

Buradan bakıldığında âyetin ilk cümlesindeki 'نَفَرَ' fiiliyle ikinci cümlesindeki 'نَفَرَ' fiilinin farklı manalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci cümlede "savaş için sefere çıkmak" anlamında kullanılan 'نَفَرَ' fiili, ikinci cümlede "ilim için sefere çıkmak" manasında kullanılmıştır. Binaenaleyh, nüzûl sürecinde kelimelere yeni anlamlar yükleyen Kur'an-ı Kerîm, burada da 'نَفَرَ' fiiline "ilim için sefere çıkmak" şeklinde bir mana yüklemek suretiyle müslüman toplumun inşasında savaşla birlikte ilim tahsilinin de aynı anda yürütülmesi gereken önemli bir cihad olduğunu göstermiştir. Dönemin şartları gereği ilmin merkezi Medine olduğu için de müslüman topluluklara, içlerinden seçtikleri bireyleri tahsil amacıyla Medine'ye göndermelerinin yerinde olacağını telkin etmiştir.

İlim tahsili için Medine'ye gelecek olanların, ilk hedefleri "dinde tafakkuh", ikinci hedefleri ise beldelerine döndüklerinde "halklarını inzâr etmeleri"dir. Âyet içerisindeki bu tabirler ilk müslüman nesil tarafından olması gerektiği gibi anlaşılırken

sonraki nesiller tarafından -fıkh, din, inzâr ve hazr kelimelerinin tarihi süreç içerisinde geçirmiş oldukları anlam değişimlerinden dolayı- eksik anlaşılmıştır. Dolayısıyla âyette geçen 'ففه' muhtelif alanlarda uzmanlaşmayı, 'دین' dünyadaki varlık amacına uygun bir hayat yaşayabilmek için dönemin şartları gereği tahsil edilmesi gereken ilimleri, 'إنذار' eğitim-öğretim faaliyetlerini, 'حذر' da toplumların, yaratılış gayeleri doğrultusunda hareket etmek suretiyle dünya-ahiret saadetini elde etmelerini anlatmaktadır.

Sonuç olarak Tevbe sûresinin 122. âyetinin insanlığa şu mesajı vermek istediği anlaşılmaktadır:

“Bununla birlikte (örnek toplumun inşası için) mü'minlerin topyekûn savaşa gitmeleri de tek başına yeterli değildir. Her beldeden bazı fertlerin değişik alanlarda uzmanlaşmak ve yurtlarına döndüklerinde halklarını eğitmek üzere ilim için sefere çıkmaları da gerekmez mi? Böylece toplum (bozulmaya ve yok olmaya karşı) korunmuş ve dünya-ahiret saadetini elde etmiş olacaktır.”

Kaynaklar

- Abduh, Muhammed, ve Muhammed Reşîd Rıza. *Tefsîru'l-menâr* (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm). 2. bs. 12 c. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimü't-tenzîl*. 8 c. Riyad: Dâru Tayyibe, 1409.
- Bursevî, İsmâil Hakki. *Tefsîru rûhi'l-beyân*, t.y.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 2. bs. 10 c. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît*. 8 c. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Ebüsuûd, Muhammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 5 c. Riyad: Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse, t.y.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı meal-tefsîr*. Çeviren Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. 2. bs. İstanbul: İşaret Yayınları, 1997.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Çur'ân*. 2. bs. 3 c. Bey-

rut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 c. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1417.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. 6 c. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 15 c. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, ve Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5. bs. 5 c. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

Kâsimî, Muhammed Cemalüddîn. *Mehâsinü't-te'vîl*. Şâm: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Mâturîdî, Ebü Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. 5 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2004.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 4 c. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979.

Nehhâs, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b İsmâîl. *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 6 c. Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyye, t.y.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 7 c. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2005.

Paret, Rudi. *Kur'an Üzerine Makaleler*. Çeviren Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed. *Mefâtilu'l-gayb*. 32 c. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrâhim. *Bahru'l-ulûm*. 2 c. Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyye, t.y.

- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 17 c. Kahire: Merkez li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 5 c. Beyrut: Dâru'n-Neşr, t.y.
- Şeyhzâde, Muhyiddîn. *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî*. 8 c. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. 13 c. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. 8 c. Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyye, t.y.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 6 c. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.